

Székely Mózes

Világproblémák világképünkben*

Mindannyian tudjuk, akár a napi híradásokból, akár szakkönyvekből, akár a közelmúlt történelméről szóló írásokból, hogy az utóbbi évtizedekben is a világ számos részén okoz súlyos problémát az éhezés, a háborúk, a szegénység, a környezeti katasztrófák. Ezek a problémák olyan emberi szenvedések forrásai, amelyeken természetesen szeretnénk segíteni. A gondok azonban igen nagy számban jelentkeznek és igen összetettek, így abban is döntenünk kell, hogy melyekkel foglalkozunk előbb, s melyeket soroljunk hátrébb. Melyekre fordítsunk nagyobb figyelmet, s melyekre szánunk kevesebb anyagi és emberi erőforrást. Rangsorolnunk kell tehát, miközben eltérően ítéljük meg az egyes problémák fontosságát. Minden egyes ember mást lát önmaga számára lényegesnek, és abban is különbözünk, hogy mit tartunk a többség számára fontosnak.

Egyes problémák részben vagy egészben túlmutatnak a helyi közösségek szintjén, hatékony és tartós megoldásukhoz országos vagy akár nemzetközi összefogás szükséges. Az első kérdés az, hogy melyek azok a problémakörök, amelyeket globális szinten tartunk olyan fontosnak, hogy foglalkozzunk velük. Nem arra vagyunk kíváncsiak, hogy összegezve az egyes emberek problémáit, melyek a leggyakoribbak, hanem arra, hogy az egyes ember mit tart a világ egészét tekintve a legfontosabbnak. Joggal vehető fel, hogy képesek vagyunk-e ilyen nézőpontból véleményt formálni, nem vakítják-e el saját gondjaink a többség problémáinak felismerését. A XXI. század elején főként a tömegtájékoztatás, de az információterjedés más csatornáin is megszerezhető ismeretek elégségesnek tűnnek átfogó kérdések megválaszolására.

A jelen dolgozat célja az, hogy bemutassa az emberiség egészét érintő kérdések közgondolkodásbeli vizsgálatának lehetőségeit, azonosítsa a közvélekedésben legjelentősebbnek ítélt gondolatokat és lehetséges megoldásokat, valamint felszínre hozza az átfogó problémakategóriák viszonyrendszerét és összefüggéseit. Az eredmények a társadalomtudományokban elfogadott felmérési technikákon és statisztikai elemzési módszereken alapulnak, és kizárólag szignifikáns részeredményeket tartalmaznak.

SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy mit mond a szociálpszichológia – akár önálló, akár a szociológia és a pszichológia határvidékének tekintett – tudománya az emberiség legsúlyosabb gondjairól, a válasz egyszerre könnyű és nehéz. Könnyű azért, mert elenyésző azon szerzők és közlemények száma, akik és amelyek egy időben több

* Jelen tanulmány kivonatossal közli a szerző doktori disszertációjának nyilvános védésén elhangzott eredményeket. A kutatás részletes eredményeiről az alábbi publikációk számolnak be: SZÉKELY 2002a, 2002b, 2003.

problémakör áttekintésére és vizsgálatára vállalkoznak, ráadásul globális szinten. Az összehasonlítás rendszerezett tárgyalására egyáltalán nem kerül sor. A nehézséget pedig az okozza, hogy ugyan néhány világproblémából kiindulva időnként eljutnak a kutatók más témakörökhöz, de ekkor a vizsgálatokban alkalmazott módszerek nem felelnek meg a globális kérdésfeltevés kívánta nyitottságnak, illetve annak, hogy amennyire csak lehet, elkerüljék a megkérdoztetek befolyásolását.

A szakirodalomban nem találunk a világproblémák együtteséről szóló műveket, s feladatokat is csak néhányukkal, főként a globális környezeti változásokkal kapcsolatban fogalmaznak meg a vezető folyóiratok és tudományos társaságok. Üdítő kivételnek számít David Cooperrider és William Pasmore több mint egy évtizedes, programadó, s méltatlanul mellőzött publikációja (COOPERRIDER–PASMORE 1991), amelyben a globális társadalmi változások és a velük való küzdelem korábban soha nem tapasztalt méreteire hívják fel a figyelmet az éhezés, a szegénység, a betegségek, a kábítószer, a népesedés, a tanulatlanság, a kulturális kirekesztés, a fegyveres konfliktusok, a környezetpusztítás kapcsán és más területeken. Az így szükségessé vált „globális társadalmi innováció” véleményük szerint nem képzelhető el a társadalomtudományok szerepének, témaválasztásainak és módszereinek újragondolása nélkül, hiszen az emberiség előtt álló problémák természetüknél fogva egyszerre társadalmi és technológiai jellegűek.

A TUDOMÁNY SZEREPVÁLLALÁSA

A jövőt befolyásoló teendőink szempontjából sokak szerint meghatározó fontosságú tudomány számos okból átalakításra szorul. Egyrészt a technokratikus szemléletmód, az előre jelezhetőség és ellenőrizhetőség ebből eredő elvárásai következtében túlértékeljük szerepét napjaink súlyos bajainak kezelésében. Másrészt viszont a tudományos vizsgálatok leegyszerűsítő módszerei nem teszik lehetővé az összetett problémák megannyi fontos részletének egyidejű elemzését. Mindemellett a jelenségek mindenkor külső környezetének csak néhány jól meghatározott tulajdonságát képes figyelembe venni, s a szélesebb értelemben vett emberi és fizikai körülményekre egyáltalán nincs tekintettel. A tartalmi, illetve nem utolsósorban elméleti és módszertani széttagozottság oldására született egyik javaslat a „transzdiszciplinaritás”. A tudományterületi besorolásokon és határokon felülemelkedve, elengedhetetlen a különböző nézőpontok párbeszéde, az egyes megközelítések azonosítása, és akár a saját szakterületről való jelentős eltávolodás is. Többen úgy vélekednek, hogy túl kell lépni a tudományos érdeklődés kategorikus besorolásokból eredő meghatározottságán, a kutatás tárgyáról és módszereiről a hangsúlyt a vizsgálni kívánt emberi jelenségekre kell áthelyezni – példaként említve Amartya Sen és Herbert Simon munkásságát (lásd pl. GIRI 2002; KATZ 1995; OSKAMP; UNESCO 2002).

A tudomány témaválasztásai végül is egyaránt függnek a döntéshozók társadalmi, politikai elkötelezettségétől és a kutatók saját érdeklődésétől. William McGuire általános megfogalmazásában: a témák iránti személyes vonzalomtól, a szakmai közönség által fontosnak tartott eseményektől, s nem utolsósorban a változást sürgető történelmi erőktől (McGUIRE 2001). A viselkedés megváltoztatásához pedig az ismeretek átadásán és a tudatosság felkeltésén (az elkötelezettség kialakításán) kívül minde nélkülözött példaadó cselekvésminták, végrehajtható alternatívák és hatékony kommunikáció szükséges.

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK

A társadalomtudományi teendőket illetően külön figyelmet érdemel a közvélemény-kutatások alkalmazása. A társadalmi problémák közgondolkodásbeli vizsgálatának hasznossága és szükségessége nem kérdőjeleződik meg a szakmai közéletben. A környezetügyben például olyan szaktekintélyek irányítanak nemzetközi felméréseket, mint a környezetszociológia egyik megalapítójának számító Riley Dunlap. Ugyanakkor magyarázatra szorul, hogy miért csak a környezet kerül előtérbe, s hol maradnak olyan további problémakörök, mint a szegénység, az éhezés, a túlnépesedés és a háborúk, a nemzetek közötti erőszak alkalmazása, a népegészségügy vagy éppen a túlzott fogyasztás. A témaválasztás hiátusai itt is fennmaradtak, annak ellenére, hogy az utóbbi 10-15 évben számos kutató foglalmazott meg részletes programokat a súlyos problémák együttes vizsgálatára a társadalomtudományok legkülönbözőbb területein.

A szükségleteknek, főként a fogyasztói igényeknek a feltárására komoly erőfeszítések történnék, gyakran rangsoroltatják az emberekkel jelentősebb gondjaikat, s egyes felmérésekben még arra is rákérdeznek, hogy mi a legfontosabb az életben. Ezekben az esetekben azonban szinte kizárólag csak az egyén szemszögéből vizsgálódunk, s legfeljebb néha jutunk el odáig, hogy rákérdezzünk a kisebb-nagyobb közösségek, esetleg a nemzet, az ország érdekeire is. Szinte teljesen hiányzik az, hogy – még ha az egyes ember (és ezzel együtt az őt befolyásoló társas-társadalmi környezet) szűrőjén át is, de – a globális nézőpontot kiemelve tegyük fel ezeket a kérdéseket. Egyetlen kivételként a Nemzetközi Gallup Intézet „Millennium 2000 Survey” elnevezésű felmérése említhető, amelyben az ezredfordulón 60 ország felnőtt lakosait kérdezték meg, a környezeten kívül olyan témaköröket is érintve, mint az ENSZ feladatai, a kormányzati és demokratikus viszonyok vagy a nők helyzete. A nagy nemzetközi vizsgálatok jól ismert módszertani és megvalósítási nehézségei azonban itt sem tették lehetővé az egyes problémacsoportok egymással való érdemi összehasonlítását, sem pedig a kérdéskörök absztrakt fogalmi hálójának feltérképezését.

A VIZSGÁLAT

A világproblémáknak a közvélekedésben való megjelenését vizsgáló kérdőívünk lekérdezésére – az OTKA támogatásával – 2000. január végén került sor Hunyady György vezetésével. A személyes interjúkat az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjával együttműködő kérdezőbiztosok végezték el a 18 év feletti magyar lakosság nem, életkor és településtípus szerint reprezentatív, véletlen kiválasztással összeállított ezer fős mintáján. Az egyes jelenségek körök vizsgálatát különböző megközelítések mentén végeztük el. Az első – és a feldolgozás szempontjából talán legérdekesebb – az önálló felidézés vizsgálata. Ekkor a globális problémák, átfogó világgondok fogalmihoz kellett önállóan megtalálni a válaszadó szerint legjelentősebb problémacsoportokat. Ezt követően az általunk felkínált listán egymáshoz viszonyítva kellett megmondani, hogy melyek a legfontosabb és a kevésbé jelentős problémakörök, először globális értelemben, majd Magyarországra leszűkítve a kérdést. A megoldások irányából először a nemzetközi szervezetek önálló felidézését kértük, végül több kérdéssel vizsgáltuk az egyéni problémakezelési lehetőségeket.

Alaphipotézisként elfogadtuk, hogy még a kevésbé tájékozott társadalmi csoportoknak is kell, hogy legyenek ismereteik a világproblémákról, s még ha önállóan nem is tudnak illet felidézni, az általunk felkínált problémalistát vagy annak legtöbb elemét megértik, és fontosságukról képesek véleményt formálni. Ezt kiegészítve ugyanakkor úgy gondoltuk, hogy nyitott kérdésekre főként az iskolázottabbak, illetve az emberiség problémái iránt elkötelezettebbek fognak érdemben válaszolni. Egyrészt a nagyvilág gondjai értelemszerűen távol esnek az emberek többségének hétköznapjaitól, így nem várható el, hogy az egy-egy kérdéselemre átlagosan jutó nagyjából tíz másodperc alatt eszébe jussanak globális kérdéskörök. Másrészt a komoly érdeklődők, illetve az általában jobban tájékozott magasabb végzettségűek esetében könnyebben aktivizálható és differenciáltabb fogalomrendszer alakulhat ki a médiatémaként ismert világproblémákról.

A vizsgálatban kiemelt figyelmet fordítottunk az egyéni közreműködéssel kapcsolatban elterjedt nézetek ellenőrzésére. A nagyvilág problémáit illetően – még szakmai körökben is – nem ritka az a megközelítés, hogy ezek kizárólag nemzetközi, de legalábbis országos szinten kezelendő kérdések, s az egyes ember itt lényegében tehetetlen. „Ugyan mit jelent egyetlen ember magatartás-változása a népesség egészéhez képest?” – kérdezik, s gyakran önbeteljesítő jóslatként – miután elmarad a tömegek bevonása a szükséges lépések megtételekor – valóban nem is változtat szinte senki sem saját helytelen viselkedésén. Ezzel szemben azzal a másik alapfeltevessel éltünk, hogy egyrészt az emberek tehetnek a globális gondok enyhítéséért, másrészt jó néhányan példákat is fel tudnak erre sorolni. A kérdőívben – ennek igazolására – nem kényelmesen megválaszolható, előre gondosan megfogalmazott alternatívákat soroltunk fel, hanem nyitott kérdésként tettük fel, hogy vajon milyen egyéni cselekvési lehetőségeket látnak a reprezentatív minta résztvevői.

A problémakörök önálló említésénél feltételeztük, hogy a médiában nagyobb teret kapó problémák a mintában is gyakrabban hangzanak majd el: a háborúk, a bűnözés, a gazdasági helyzet, a szegénység, az egészségügy, a környezetszennyezés. Ezzel szemben háttérbe szorulnak a kevésbé kézzelfogható, nehezebben bemutatható gondok: az erkölcsi és értékválság, a kilátástalanság, vagy az elidegenedés és szeretet-hiány. Mind a nyitott, mind pedig a zárt kérdéseknél a fiatalabbak nagyobb fogékonyságára számítottunk az újabb keletű problémakörök – mint a környezetszennyezés, a túlzott fogyasztás, a túlnépesedés vagy az egészségtelen életmód – kapcsán. Feltételeztük továbbá, hogy a társadalmi demográfiai rétegek jelentősen különbözni fognak, elsősorban a tájékozottság szerint, és például az eltérő iskolázottságú csoportok más és más problémaköröket tartanak majd fontosnak.

Az elmúlt évtizedben végzett hazai felmérések egynémelyike s néhány újabb keletű közvélemény-kutatás is gyakran mutat olyan eredményeket, melyek szerint az embereket saját megélhetésük, a szegénység csökkentése vagy a bűnözés megfékezése sokkal jobban érdekli, mint akár a környezetpusztítás vagy az egészség. Más nemzetközi vizsgálatok a globális megközelítésben az emberi jogok védelmét találták az ENSZ feladataként leggyakrabban elhangzó javaslatnak. Kérdőívünk előstrukturálatlan kérdéseivel és azok részletes elemzésével azt a feltételezésünket kívántuk ellenőrizni, hogy vajon a zárt kérdésekkel végzett összehasonlítások kimenetelei számottevően különböznek-e a szabad asszociáció irányítatlan eredményeitől.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

ÁLTALÁNOS MEGÁLLAPÍTÁSOK

Az ezer fős reprezentatív mintán végzett felmérés talán leglényegesebb eredménye, hogy a válaszolók fontosnak tartják a globális problémákat, tudnak és akarnak válaszolni az ezzel kapcsolatos kérdésekre. A mindennapok gondjain túl ezek a világméretű problémakörök is foglalkoztatják az embereket. Ezt igazolja, hogy nyitott kérdésre a megkérdezettek több mint 95 százaléka meg tudott nevezni különböző világproblémákat. A zárt kérdéskörnél a felkínált problémalista fontossági sorrendjét a megkérdezettek alig 1 százaléka nem határozta meg. A tájékozottságot jelzi, hogy a válaszolók 42 százaléka említett önállóan olyan nemzetközi szervezetet, amely szerinte valamelyik globális kérdéskörrel foglalkozik. Amikor pedig az egyes ember cselekvési lehetőségeire kérdeztünk rá, 622-en voltak olyanok, akik konkrét egyéni kezelési módokat tudtak felsorolni.

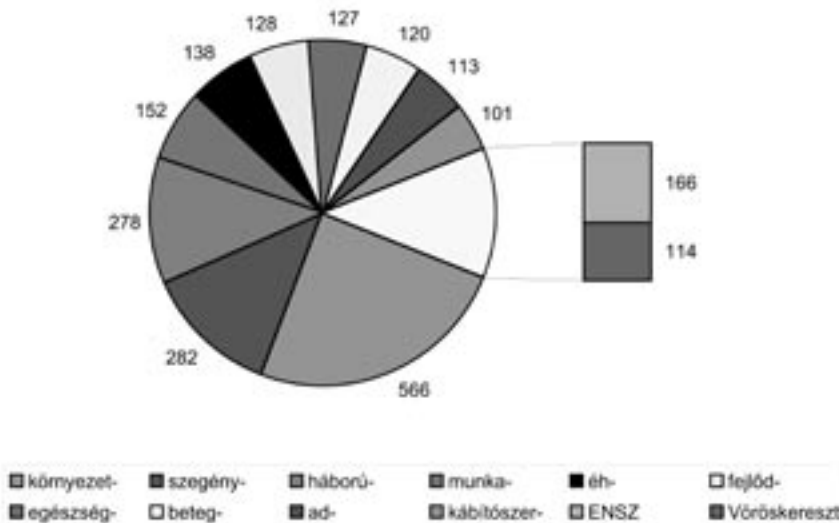
Az emberiség gondjainak általános ismertségét jelzi, de azon túl is mutat a válaszok rendkívüli gazdagsága. Az önálló felidézés esetében a válaszolók fejenként átlagosan 2,14 különböző kategóriába tartozó problémát említettek. A válaszok közel száz tartalmilag-logikailag különböző kategóriába tartoztak, amelyeket a végső feldolgozáskor 18 kategóriacsoportba lehetett besorolni. Hasonlóképp a sokszínűség jellemezte a nemzetközi szervezetek felidőzését is, itt összesen 690 válaszleletet kaptunk és összesen több mint 70 intézményt neveztek meg a minta résztvevői. Az egyéni cselekvési lehetőségekből is többet tudtak felsorolni a megkérdezettek, összesen átlagosan fejenként 1,6 választ adtak.

A felmérés eredménye, hogy a problémakörök és megoldásaik fontossági sorrendje a különböző kérdéseknél ugyan eltérő, azonban az egyes kérdéseken belül a válaszolók társadalmi, demográfiai rétegzettségétől függetlenül (a szignifikáns különbségeket illetően) egyöntetűnek mutatkozik. Így például a környezeti problémák, a szegénység és a háborúk gyakorlatilag valamennyi társadalmi rétegnél az első három helyen szerepelnek, függetlenül a válaszoló nemétől, életkorától, iskolázottságától és lakóhelyétől. Ugyanígy hasonló eloszlásokat találunk Magyarországon fontos problémák, az egyéni problémamegoldások gyakoriságai vagy a problémák jövőbeni megoldhatósága esetében is.

Kiemelten fontos következtetések vonhatók le annak megítélésével kapcsolatban, hogy az egyes embernek milyen részvételi lehetősége van a világproblémák megoldásában. A (részben szakmai) közvélekedésben elterjedt kételkedéssel szemben, miszerint a nagy társadalmi problémák nem az átlagemberekre tartoznak, az egyes állampolgár lényegében nem tehet semmit megoldásukért, ahhoz kizárólag az országok és nagy nemzetközi szervezetek vezetőinek, illetve a szakértőknek van meg a hozzáértése és illetékessége, a felnőtt magyar lakosságot reprezentáló minta közel kétharmada ezt másként látja. A válaszolók 63,1 százaléka szerint igenis mindannyian tehetünk a súlyos problémák enyhítéséért, s azt is meg tudják nevezni, hogy mit. Átlagosan több mint másfél cselekvési kategóriát sorolnak fel, döntően a környezetvédelem, az adakozás és egymás segítése terén. A tájékozottság és a sokszínűség is utal a válaszolók bevonódottságára. Az elkötelezettséget mérő kérdésünk alapján pedig ez úgy pontosítható, hogy a felnőtt lakosságot reprezentáló minta több mint 90 százaléka tartja egyaránt fontosnak ezeket a kérdéseket és gondolja elképzelhetőnek saját részvételét a megoldásokban.

KATEGORIZÁLÁS

A kérdőívblokkban öt, előstrukturálás nélküli és korlátlan válaszszámot megengedő nyitott kérdést tettünk fel, a világfolyamatok legfontosabb területeire, a világproblémákra, a nemzetközi szervezetekre és a globális gondok egyéni kezelésére vonatkozóan. A megkérdezettektől összesen 5433 tartalmilag megkülönböztethető válaszelemet (fogalmakat, kifejezéseket, egyszerűbb és összetett állításokat) kaptunk, amelyek döntő többsége egy-egy jelenségeknek feleltethető meg. A leggyakrabban előforduló három kulcsszó: a „környezet”, a „szegény” és a „háború”, amelyek együttesen az összes említés egyötödében jelentkeztek. A legtöbbször használt fogalmak (szavak, szóösszetételek tagjai, szótövek) gyakoriságainak egymáshoz viszonyított arányát szemlélteti az alábbi ábra.

1. ábra. A „világ – problémák – megoldások” fogalmaira előhívott legfontosabb kulcsszavak (szótövek) előfordulási gyakoriságai (db).

Várakozásainknak megfelelően a „környezet” gyűjtőfogalom az, amelyik a legkönnyebben összefüggésbe hozható a globális kérdéssel: a problémák és különösen a megoldások esetén magasan a legtöbb említést kapta. Az asszociatívan előhívható fogalmak gyakorisági sorrendje ezt követően már jelentősen eltér. Ha a negatívumokról beszélünk, akkor a háború-, a szegény-, az éh-, a munka- és a beteg- szótövekkel találkozunk leggyakrabban, míg a pozitívumok, a megoldások felvetésében az egészség-, a fejlőd- és az ad- tövek gyakoriak (nem számítva itt az ENSZ és a Vöröskereszt említését).

A leggyakrabban használt kulcsszavak felsorolásából is kiolvasható – s a válaszelemek részletes tartalmi-logikai elemzésével igazolható –, hogy a nyitott kérdéssel előhívott globális jelenségek döntő többsége megegyezik az általunk várt és a későbbi zárt kérdésekben felkínált kategóriákkal. Ennek két következményét érdemes kiemel-

ni. Egyfelől ez pozitív visszajelzése a szakértők által alkalmazott kategóriarendszernek – mind a használt fogalmaknak, mind azok gyakoriságának (ismertségének, fontosságának) – tekintetében. Úgy tűnik, a szakirodalomból ismert kategóriacsoportok átszűrődtek a társadalmi tudatba, s azokat önkéntelenül is felidézik a reprezentatív minta résztvevői.

A kérdőív felvételekor – az esetek többségében – a megkérdezettek nem fejtegettek hosszan a globális gondok közé sorolható világjelenségeket, hanem kézenfekvő természetességgel „szedték elő tarsolyukból” az elvont kategóriacsoportokat, minden további magyarázat nélkül. Ismereteik forrásaként feltételezhetően elsősorban a tömegtájékoztatót kell megjelölnünk, ahol éppen a kulcsszavak képezik az információátadás mindenkori fogódzóit. Ugyanakkor tanulságos, hogy a média hatása alatt felépülő fogalmi hálók (pl. „világprobléma – környezetszennyezés – szegénység – háborúk”) a társadalomban milyen széles körben terjednek el (gondoljunk csak arra, hogy mintánk 55 százaléka nem rendelkezett középfokú végzettséggel), és milyen egységes képet alakítanak ki (pl. a gyakorisági sorokban lényegében nincsenek rétegekülönbségek).

A gazdagon megválaszolt strukturálatlan nyitott kérdések lehetőséget teremtettek arra, hogy számottevően kiegészítsük ismereteinket. Egyrészt a közvélekedésben globálisnak tartott tárgykörökben önálló hely illeti meg a megélhetés és munkavállalás gondjait, az erőszakot és bűnözést, vagy a politikai és gazdasági hatalom és irányítás kérdéseit, így azok nem szoríthatók be a szegénység, a fegyverkezés és háborúk vagy a kulturális különbségek konfliktusainak kategóriáiba. Másrészt ránézésre ide nem illő „problémák” kerültek szóba:

- az elidegenedés, a szeretetlenség, az emberiesség és együttműködés hiánya;
- a kilátástalanság, a felgyorsult élettempó, az emberiség és a világ pusztulása, a globalizáció, a gondolkodásmód hibái;
- a tudományos és technikai fejlődés káros hatásai;
- az erkölcsi romlás, az értékrend felborulása, az elanyagiasodás, a meg nem értés, a rosszindulat és gonoszság.

E problémacsoportok ritkán, s általában csak a közérdeklődéstől elzárt, szűk körben kerülnek terítékre (a globalizáció kivételével), s mindenképpen hiányoznak a média, a „hírgyárak” hétköznapijaiból – legalábbis az emberiség súlyos gondjainak taglalásakor. Mégis sokan – és társadalmi rétegektől függetlenül – érzik ezeket világproblémáknak, még ha negatív következményeik (pl. a környezeti vagy háborús károkkal összevetve) kevésbé számszerűsíthetők is.

Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a túlnépesedés vagy a nyugati típusú fogyasztási szokások egyértelműen globális hatású problémái viszonylag kevés embernek jut eszébe magától. Ezen a téren komolyabb figyelmet lehetne szentelni a hozzáértő tájékoztatásnak, a társadalmi párbeszéd kiterjesztésének, különösen azért, mivel ez a két jelenségkör a többi probléma kiváltó okai között is fontos szerepet játszik. Ugyanitt érdemes utalni a nyitott és zárt kérdések egy ismert dilemmájára is: az utóbbiak ugyan kiváló statisztikai elemzéseket tesznek lehetővé, az előbbiek viszont nemcsak a fogalmi kapcsolatok széles skáláját hozhatják felszínre, de egyben azok hiányára is markánsabban hívják fel a figyelmet.

PROBLÉMÁK

A felnőtt magyar társadalom többsége – a reprezentatív minta tanúsága szerint – nem ért egyet a világ haladási irányával. A válaszolók fele szerint a világfolyamatok rossz irányba tartanak, legtöbbször a megélhetési problémákat és munkanélküliséget, a környezeti gondokat, a kilátástalanságot, a háborúkat, az erőszakot és bűnözést nevezte meg indoklásul. Ezzel szemben minden negyedik nagykorú állampolgár derűlátó a világ dolgainak általános megítélésében. A pozitív világpép okait firtatva egyetlen gondolatkör emelkedik a többi fölé: csaknem minden második magyarázat a fejlődésről – szinte egyértelműen és kizárólag tudományos és technikai fejlődésről – beszél. A minta negyede nem tudta a dilemmát eldönteni.

Vizsgálódásunkat a problémákra leszűkítve, továbbra is nyitott kérdésként fogalmaztuk meg, hogy melyek a világ legátfogóbb gondoljai. Akik negatívumokat is felhoztak a világfolyamatoknál, most nagyobb valószínűséggel választottak az ott említettekhez hasonló jelenségköröket (az ugyanazt a problémakategóriát említők száma a változók függetlensége esetén vártnál 1,5–4-szer több). Mindez azonban nem befolyásolja jelentősen a végső gyakoriságokat, ugyanis egyrészt ha az azonos kategóriaemléteket figyelmen kívül hagyjuk, az sem változtatja meg a végső sorrendet, másrészt azoknál, akik a világfolyamatok kapcsán nem vetettek fel problémákat, a világgondokra vonatkozó kérdés esetében ugyanaz az egyes problémakategóriák relatív előfordulási aránya.

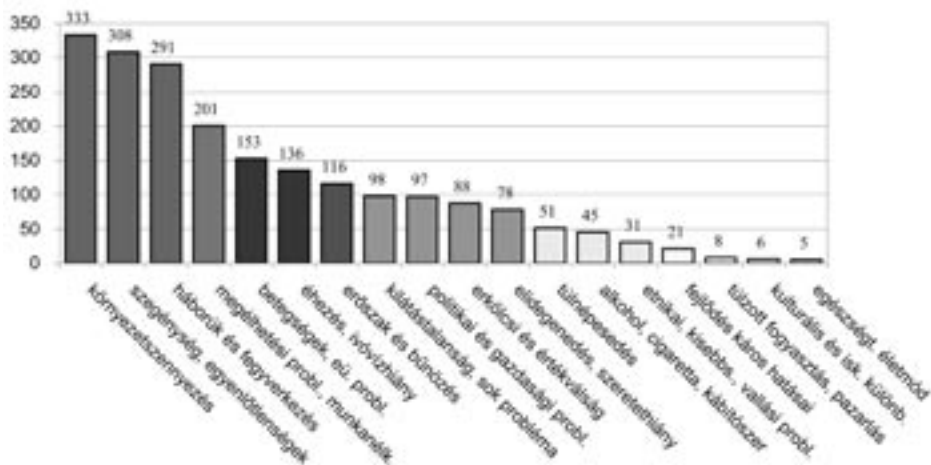
Összefésülve annak magyarázatait, hogy a világ rossz irányba tart, illetve a felidézett átfogó problémákat, az ezer fős mintában 951 személytől kaptunk fejenként több mint két különböző kategóriába eső választ. A városiaktól (elsősorban a budapestiekétől), a legalább középiskolai végzettségűektől, a kedvezőbb gazdasági helyzetben lévőktől és a tájékozottabbaktól érkezett kiemelhetően sok válasz.

A problémakörök fontossága

A világproblémák jelentőségének megítélésében széles körű és mélyen gyökerező társadalmi összhang tapintható ki. Ha az átfogó problémák fogalmához asszociatívan kapcsolódó jelenségkörök említési gyakoriságát összevetjük a listán felkínált problémakategóriák összehasonlításakor kapott átlagos ranghelyekkel, mindkét esetben lényegében azonos fontossági sorrend alakul ki. Egyrészt a gyakoriság és a ranghelyátlagok alapján képzett (szignifikánsan különböző) csoportok rangsorai azonosak, másrészt a két különböző módon kapott sorrend teljes mintán vett korrelációs együtthatója 0,955. E szerint a felnőtt magyar lakosság a legfontosabb világproblémáknak a *szegénységet* (és egyenlőtlenségeket), a *környezetszennyezést* (és -pusztítást), a *háborúkat* (és fegyverkezést), az *éhezést* (és ivóvízhiányt), valamint a *betegségeket* (és járványokat) tartja.

A zárt kérdésben 11 bemutatott probléma közül a fenti öt kapta a legmagasabb rangszámokat, jól elválasztva a sorban következőktől (a minta több mint kétharmada mind egyiket az első öt közé sorolta, míg a 6. helyezettet már csak a fele). Az előstrukturálás nélküli nyitott kérdéseknél is ugyanezen 5 tartozik bele a leggyakrabban (legalább a minta 1/7-e által) felvetett hat problémacsoportba. Ez kiegészíthető azzal, hogy a gyakoriságban negyedikként említett megélhetési és munkanélküliségi problémák is

szorosan kapcsolódnak a szegénység jelenségköréhez (a sorban a hetedik probléma, az erőszak és bűnözés tartalmilag a háborúkhöz és fegyverekhez áll közel, s az ezt követőket pedig már csak a válaszolók kevesebb mint egytizede említette).

2. ábra. A világproblémák említési gyakorisága nyitott kérdéseknél (fő); (a szignifikánsan különböző gyakoriságú kategóriacsoportok eltérő színnel jelölve, $p < 0,05$).

A nyitott kérdésekre adott válaszok gyakorisági sorrendje tekintetében a nemek között egyáltalán nem találunk eltéréseket, a lakóhely, az életkor és az iskolázottság rétegeinek mintázatai pedig csak csekély mértékben különböznek. A zárt listás összehasonlításban kapott eredmény is egy erős sorrend, a nemek között semmilyen szignifikáns eltérés nincs, és a különböző szociológiai rétegek rangsorai azonosak. (A szignifikáns korrelációk mindkét esetben igen szoros összefüggést mutatnak.)

A hazai problémák

A társadalmi egyöntetűség nemcsak a világproblémák megnevezésében, az előhívott fogalmak gyakoriságában és az összehasonlító rangsorolás eredményében érhető tetten, de ezt tapasztaljuk a Magyarországon legfontosabbnak tartott problémák sorrendjénél is. A felnőtt magyar társadalomban egyetértés mutatkozik abban, hogy a legnagyobb itthoni gondnak az alkohol, cigaretta, kábítószeres kérdéskörét kell tekinteni: ezt 850-en választották be a legfontosabbak közé. Sem ebben, sem a magyarországi problémák gyakorisági sorrendjében sincsenek nemek közötti különbségek, és rétegek szerint is azonos a sorrend. A hazai rangsor a globális problémákétól még ott tér el – a káros szenvedélyek előretörésén kívül –, hogy egyrészt az egészségtelen életmód és a fizikai elkényelmesedés is felkerült a fontosabb problémák közé, másrészt viszont az éhezés és a háborúk kérdésköre jelentősen hátrébb sorolódik. Összességében a magyarországi problémák közül a legfontosabbnak a káros szenvedélyek, a szegénység és egyenlőtlenségek, valamint a környezetszennyezés mutatkozik, a

válaszolók több mint háromnegyede említette ezeket. Átlagosan minden második megkérdezett sorolta a súlyos problémák közé az egészségtelen életmódot, illetve a járványokat és betegségeket, míg az összes többi problémánál a kiválasztás gyakorisága nem érte el a 20 százalékot sem.

A társadalmi-pszichológiai rétegző változók szerinti eloszlások az egyes problémaköröket két megkülönböztethető csoportra osztják. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyeket gyakrabban választottak súlyos hazai gondnak az idősebb, a képzetlenebb és az alacsony gazdasági státuszú vidékiek. Markáns képviselőjük a betegségek és a háborúk, de ide sorolható az éhezés és a túlnépesedés kérdésköre is. A másik csoport problémáit a városiak, a képzetesebb, fiatalabb és vagyonosabb rétegek jelölték meg inkább. Jellemző kategória itt a környezetszennyezés és az egészségtelen életmód, de markánsan megjelenik az etnikai és vallási fanatizmus, a kulturális elszigetelődés és analfabetizmus, valamint kevésbé erősen az alkohol, cigaretta, kábítószer kérdésköre is.

MEGOLDÁSOK

Nemzetközi szervezetek

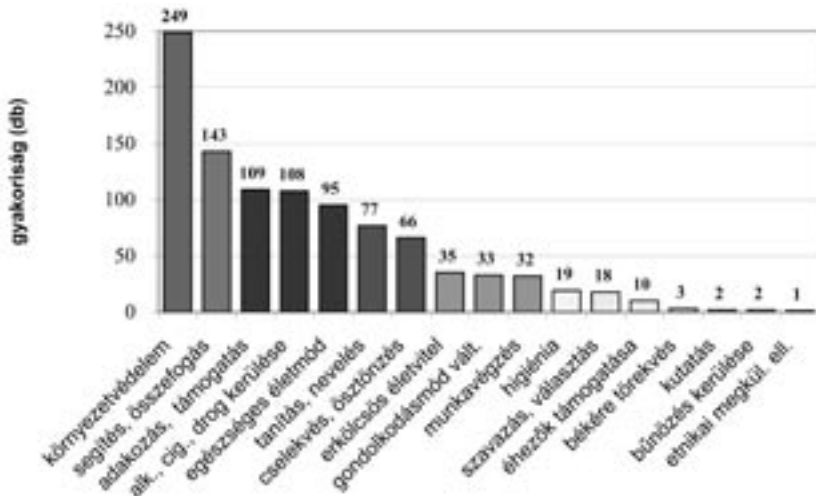
A megkérdezettek 55 százaléka szerint léteznek a világon globális problémákkal foglalkozó szervezetek, 16 százalékuk nem tudja, míg 29 százalék szerint nincsenek ilyenek. A képzetesebbek, a vagyonosabbak és az egyéni közreműködésben elkötelezettebbek közül lényegesen többen tudnak a nemzetközi szervezetekről, bizonytalanságokat ugyanakkor főként a nők, a falusiak, az idősebbek, a kevésbé iskolázottak, az alacsonyabb gazdasági státuszúak és a nem elkötelezettek között találunk. A pozitívan nyilatkozók háromnegyede meg is tud nevezni konkrét szervezetet vagy legalább szervezettípust. A válaszok itt is rendkívül gazdagok, hiszen egyaránt találunk általános célú és egy adott problémakörrel foglalkozó, közismert és csaknem ismeretlen, kormányközi és civil szervezeteket a globális problémakörök minden kategóriájában. A megnevezett szervezetek átlagos 1,64 darabszámát elsősorban a budapestiek, a magasabb végzettségűek és az elkötelezettebbek válaszaival haladják meg, míg jellemzően az idősebbek és az alsó jövedelmi kategóriába tartozók említenek kevesebb intézményt.

A legtöbbet említett szervezetcsoport az ENSZ és intézményei, 252-en tudták felidézni. Az átlagnál magasabb arányban találunk köztük férfiakat, városiakat, 60 évnél fiatalabbakat, iskolázottabbakat és elkötelezettebbeket, miközben kisebb az aránya az alacsony gazdasági státuszúaknak és a világproblémák jövőjét pesszimistábban látóknak. A reprezentatív mintában résztvevők ezt követően a Vöröskeresztet, majd a Máltai Szeretetszolgálatot és a környezetvédő szervezeteket említették a legtöbbször. Az önálló szervezetként egyik legismertebb Vöröskereszt esetében érdemes megemlíteni sajátos rétegződését: nagyobb arányban idézték fel a városiak és az elkötelezettek, és ritkábban a felsőfokú végzettségűek és az alacsony gazdasági státuszúak. A környezetvédőket a fővárosiak, a fiatalabbak, a magasabb végzettségűek és jobb gazdasági helyzetűek, valamint az elkötelezettebbek ismerik jobban. Az összes többi szervezet említése csupán néhány százalékot tett ki. Az egyes társadalmi-demográfiai rétegek rangsorai itt is kevésbé térnek el egymástól.

Ha a világproblémáknál kialakított kategorizálás szerint csoportosítjuk az egyes szervezeteket, akkor az említettek legtöbbje az éhezéssel és egészségügyi kérdésekkel, illetve környezetvédelemmel vagy a szegénységgel foglalkozik. A problémakör világszintű vagy magyarországi fontosságával szemben meglepően kevés olyan szervezetet tudtak felsorolni, amelyek a háborúkkal és fegyverkezéssel, a káros szenvedélyekkel (alkohol, cigaretta, kábítószer) szállnak szembe. Megjegyzendő még, hogy lényegében kizárólag ennél a kérdésnél merült fel a globális problémák kategorizálásának egy speciális dimenziója, a gyerekek problémái: az ENSZ szervei közül a legtöbbször, közel ötvenen említették a UNICEF-et.

Egyéni cselekvési lehetőségek

Arra a kérdésre, hogy mit tehet az egyes ember, illetve mit tehet ön a világproblémák kezeléséért, 324-en válaszolták egyértelműen azt, hogy semmit vagy lényegében semmit. Szembeszökően kevesen vannak köztük vidéki városiak, 18-19 évesek, magasan iskolázottak, vagyonosak, és sokkal jellemzőbb ez a tagadó (és némileg a felelősséget is elhárító) hozzáállás a globális kérdéskörben tájékozatlanabbakra, a világproblémák iránt nem vagy kevésbé elkötelezettek, valamint a problémák jövőjét tekintve pesszimistákra. A borúlátók táborának közel kétszerese, a minta kétharmada véli úgy, van lehetőség arra, hogy az egyén is hozzájáruljon a világméretű gondok enyhítéséhez. A különböző kategóriába tartozó megoldási lehetőségek 1,6-es fejenkénti átlagszámánál a városlakók (kiemelten a vidékiek), a fiatalabbak, a képzetebbek, a vagyonosabbak, a jól tájékozottak és az elkötelezettebbek adtak még színesebb válaszokat.

3. ábra. Az egyéni cselekvési lehetőségek említési gyakoriságai (a szignifikánsan különböző kategóriacsoportok eltérő színnel jelölve, $p < 0,05$).

A közel ezer válaszelemet a világproblémáknál megismert kategóriacsoportokba osztva azt találjuk, hogy kiugróan sokan a környezetvédelem területét találják alkalmasnak a személyes cselekvésre: a teljes minta negyede, az egyéni szerepvállalásra lehetőséget látók 40 százaléka véli így. A következő két legtöbbit említett kategória egyrészt a többiek segítése, az odafigyelés és az együttműködés, másrészt az adakozás (pénz, élelem stb.) és a szegények támogatásának különböző formái. A teljes minta 8–11 százaléka említi továbbá a káros szenvedélyek elhagyásának lehetőségét, az egészségesebb életmódra való törekvést, illetve a fiatalok tanításának és nevelésének fontosságát, beleértve a példamutatást is. Az egyes megoldás-kategóriáknak az előfordulási gyakoriság alapján képzett fontossági sorrendje a társadalmi-demográfiai rétegek mentén nem tér el jelentősen, a rangsorok szignifikáns korrelációi magasak.

KÖVETKEZTETÉSEK

A problémákkal és az egyéni cselekvési lehetőségekkel kapcsolatos nézetek bemutatása természetesen csak az első, de feltehetően nem elhagyható lépés abba az irányba, hogy felmérjük a társadalom fogadókészségét és attitűdjeit a világproblémákat és kezelésüket illetően; megvizsgáljuk és megértsük a fenyegető gondokkal kapcsolatos mélyen fekvő értékrendek és valós válaszok alapelemeit és változásait; felhívjuk a figyelmet a legkülönbözőbb társadalmi-környezeti jelenségek kölcsönös függőségére és elválaszthatatlan, együttes kezelésükre; valamint javaslatokat fogalmazzunk meg az előttünk álló, részben elkezdődött, részben várható társadalmi, gazdasági, természeti és politikai átalakulásokra való felkészüléshez.

Az emberiség legsúlyosabb gondjairól kialakult nézetek egyfelől összevethetők a nagy nemzetközi szervezetek – elsősorban az ENSZ – intézményrendszerével, feladatvállalásaival és erőforrásaik felhasználásával. A szakértők és a kormányukat képviselő diplomaták szakmai elképzelései és politikai célkitűzései mellett a közvélekedés megismerésével teret kaphat a – nemzetközi szervezetek működését adófizetőként megadó soron finanszírozó – felnőtt népesség véleménye is. A nemzetközi kapcsolatok napirendjét, az egyes témakörök hangsúlyait, és akár a szervezetek működését is befolyásolhatja az, hogy a közgondolkodás mely területeket tartja a legfontosabbnak, mire fordítaná a rendelkezésre álló anyagi és humán erőforrásokat, és mihez járulna hozzá egyénileg is. Másrészt a közvéleményben megjelenő ismeretek, s még inkább az egyes ismeretek hiánya az oktatás és tájékoztatás erősségeiről és gyengeségeiről is számot ad. Ha egy kérdéskörrel például a szakemberek szerint globális szinten foglalkozni kellene, viszont az emberek erről semmit vagy keveset tudnak, úgy feltehetően sokkal többet kell tenni a szükséges információk világosabb megfogalmazásáért, célba juttatásáért és a megoldások iránti elköteleződés kialakításáért.

A vélemény- és attitűdfelmérések természetesen csak gondolkodásunk felszíni jegeit képesek megragadni. A mélyebben fekvő mozgatórugók megismeréséhez egyfelől az értékek, értékrendek alapidimenzióit kell feltárni. Ennek egyik lehetséges útját jelentik azok a több éve folyó nemzetközi felmérések, amelyekben országonként azonos kérdéseket alkalmazva longitudinálisan követik nyomon az egyes kulturális alapintézményekhez való viszonyulást. Másfelől viszont, ahol a verbális elköteleződésekön kívül a ténylegesen megvalósuló tettek is számottevő jelentőséggel bírnak

– s a globális gondok kezelésénél kétségkívül ez a helyzet –, ott a cselekvéses válaszokra is rá kell kérdeznünk. Ennek egyik módja az életmód vizsgálata, amely még pontosabb képet ad az egyes ember saját viselkedését befolyásoló nézeteiről és értékeiteléről, s ezáltal közelebb kerülhetünk az egyéni közreműködés várható mértékéhez és lehetséges területeihez.

Az ENSZ kiküldött bizottságai és csúcstalálkozóinak fokozatosan jutottak arra a felismerésre, hogy a világ legfontosabb problémái kizárólag egymással összefüggésben érthetők meg, illetve kezelhetők hatékonyan és az eredmény reményében. A napjainkban – a jelen kutatás szerint is – középpontban álló ökológiai válságtünetek egy jóval szélesebb körű, kulturális (társadalmi és gazdasági) válsághelyzet érzékeny indikátorai. Az emberiség, az emberi kultúra fennmaradása a tét, ami a – divatossá vált, de szó szerinti jelentésében a lényegét mégis hűen tükröző – fenntarthatóság kifejezésével foglalható össze. A hosszú távú létezés szempontjából egyaránt fontos az életet (táplálékot, ivóvizet, lakható körülményeket) biztosító földi bioszféra, beleértve szélsőségektől mentes fizikai paramétereit, valamint a nagy számú egyedből álló társadalom, amelynek tartós működése megkívánja gazdasági és politikai alrendszerének stabilitását is.

Az UNESCO egyik friss kiadványa a fenntartható élet kialakításához szükséges alapelveket négy pontban foglalta össze:

„Természetvédelem, amely gondoskodik arról, hogy a természeti rendszerek továbbra is fenntarthatóak az (emberi és nem emberi) életet, ideértve a gazdasági rendszert működtető erőforrásokat is.

Béke és egyenlőség, amely arra ösztönzi az embereket, hogy egymással együttműködve, harmóniában éljenek, és alapvető igényeiket igazságos és egyenlő módon elégítsék ki.

Megfelelő fejlődés, amely biztosítja, hogy az emberek képesek legyenek magukat hosszú távon fenntartani. A nem megfelelő fejlődés figyelmen kívül hagyja a gazdaság és a környezet más rendszerei közötti kapcsolatokat.

Demokrácia, amely biztosítja, hogy az embereknek igazságos, egyenlő beleszólásuk legyen a természeti, társadalmi és gazdasági rendszerek irányításába.”

A Johannesburgban „Fenntartható fejlődés” címmel megtartott világ-csúcstalálkozón az Egyesült Államok külügyminisztere – beszédíróit dicsérő öniróniával – úgy jellemezte a teendőket: „Ez nem sprintfutás, hanem maratoni futás.” Amihez – a hasonlatot folytatva – az tehető hozzá, hogy remélhetőleg a futók (vagyis mi) nem járnak úgy célba érve, mint a névadó történet önfeláldozó hőse. A nem lebecsülhető nehézség abban áll, hogy az átmenet egyrészt a gondolkodásmódot illető teljes szemléleti fordulatot, a maival csaknem ellentétes, de a hagyományostól is jelentősen különböző értékrendet kíván. Másrészt ezen új etika alapján – amely a másokra, a jövő nemzedékekre, és a mindannyiunkat körbevevő ökológiai rendszerre is sokkal nagyobb figyelmet fordít – az életmód gyökeres átalakítása szükséges. Lányi Andrást idézve: az elővigyázatlan, öntelt és sokszor kíméletlen magatartás helyett a szelíd, a mérték tartó és a „valódi” szükségletekre épülőt kell választani, hogy világunk fenntartható, élhető és szerethető legyen (LÁNYI 1999).

IRODALOM

- COOPERRIDER, D. L. – PASMORE, W. A. 1991. Global Social Change: A New Agenda for Social Science? *Human Relations*, 44. 1037–1055.
- GIRI, A. K. 2002. The Calling of a Creative Transdisciplinarity. *Futures*, 34. 103–115.
- KATZ, S. 1995. Do Disciplines Matter? History and the Social Sciences. *Social Science Quarterly*, 76. 863–877.
- LÁNYI A. 1999. Együttéléstan. A humánökológia a politikai filozófiában. Budapest: Liget Műhely Alapítvány.
- MCGUIRE, William J. 2001. *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája*. Budapest: Osiris.
- OSKAMP, Stuart 1995. Applying Social Psychology to Avoid Ecological Disaster. *Journal of Social Issues*, 51. 217–239.
- Székely M. 2002a. Globális problémák és a környezet. *Szociológiai Szemle*, 12. 116–134.
- Székely M. 2002b. Világproblémák tükröződése világgépünkben. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. 5–27.
- Székely M. 2003. A média és a közvélemény a világproblémákról. *Jel-Kép* (előkészületben).
- UNESCO 2002. *Education for Sustainability: From Rio to Johannesburg: Lessons Learnt from a Decade of Commitment*. Paris: UNESCO.

